

К.В. Панасюк, кандидат філологічних наук,
доцент
Академія Сухопутних військ
ім. гетьмана П. Сагайдачного

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті порушено важливу для сучасної ситуації в Україні проблему формування мовної особистості у середовищі вищого військового навчального закладу (ВВНЗ). Розглянуто ті реалії ВВНЗ, у яких формується мовна особистість, проаналізовано фактори, що впливають на цей процес, окреслено і завдання, які потрібно виконувати тим військовикам, хто прагне стати мовною особистістю.

Ключові слова: мовна особистість, військове середовище, проблеми формування мовної особистості, мовна самосвідомість, мовні рівні.

Постановка проблеми. Анексія Росією Криму, тривале плундрування ворогом нашої землі на південному сході України засвідчили про нагальну та радикальну необхідність перебудови Збройних Сил України. І, безсумнівно, ці зміни не зможуть не торкнутися військової освіти. У цій сфері й надалі залишиться актуальною підготовка висококласних офіцерів - фахівців з уміннями та навичками, зведеним до автоматизму. Та сучасні воєнні реалії показали, що стійкість наших бійців, їхній бойовий дух, відчайдушність залежать від патріотичної налаштованості їхніх командирів, усвідомлення ними відповідальності своєї місії та готовності до кінця захищати рідну землю. Аксиоматичним є те, що будь-яка армія сильна не тільки зброєю, а й дисципліною та бойовим духом.

Бойовий дух вселяє та підтримує у своїх підлеглих воїнів їхній командир. А сила й витривалість бойового духу залежать від того, як офіцер - командир налагоджує особистісні стосунки зі своїм підрозділом, чи уміє він бачити у кожному з воїнів особистість, чи доброзичливо до них налаштований. Командир будь-якої військової ланки попри те, що має бути відмінним фахівцем зі своєї справи, має вміти обрати й підтримати задля досягнення професійної мети найбільш адекватний конкретній ситуації стиль спілкування, – тобто бути не просто мовцем і промовцем, а мовною особистістю.

Під мовною особистістю розуміємо передовсім національно налаштовану особистість. Вона має бути носієм національної свідомості, рідної мови й культури. Це людина, яка володіє сукупністю знань, уявлень з мови та вміє їх творчо використовувати у різних видах мовленнєвої діяльності. Формування мовної особистості розпочинається і закладається в родині, продовжується і розвивається у школах (різного рівня) та триває упродовж усього життя людини.

Аналіз досліджень і публікацій. “Мовна особистість” – категорія міжпредметна. Її досліджують як українські так і зарубіжні лінгвісти, психологи, філософи, соціологи, культурологи, етнологи та ін.. Так, німець Й. Вайстербер і росіянин В. Виноградов розглядали мовну особистість у

визначеному аспекті – як мовну особистість автора чи персонажа художнього твору. О. Леонтьєв брав до уваги мовленнєвий аспект.

На слушну думку лінгвіста Ю. Караулова, поняття “мовна особистість” – це та наскрізна ідея, яка пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, об’єктом яких є людина, оскільки неможливо вивчати людину поза її мовою.

В. Маслова трактує мовну особистість як багатопланову та багатокомпонентну парадигму мовленнєвих особистостей, а мовленнєву – як мовну особистість у парадигмі реальної комунікації. Дослідниця виділяє такі компоненти змісту мовної особистості: 1) ціннісній, світоглядний; 2) культурологічний; 3) особистісний.

Феномен “мовної особистості” розглядають: а) як модель мовленнєвих вчинків (Г. Богін);

б) як семіологічну особистість (С. Верхочев);

в) як загальнолюдську та ідеологічну особистість (В. Нерознан);

г) російськомовну особистість (Ю. Караулов);

д) мовну особистість західної та східної культур (Т. Снитко);

е) словникову мовну особистість (В. Карасик);

є) елітарну мовну особистість (Т. Кочеткова, О. Сиротіна) та в інших аспектах.

Теоретичні засади формування мовної особистості у процесі вивчення української мови як рідної, спорідненої чи іноземної висвітлені у працях С. Єрмоленко, Т. Космеди, О. Муромцевої, Л. Мацько, Л. Паламар, Л. Пентиліук, О. Семиног та інших науковців.

Особливості виховання національно-мовної свідомості, детермінованої мовною картиною світу, ґрунтовно проаналізовано у дослідженнях С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, Л. Лисиченко, Л. Стругинець та ін.

Слід наголосити, що проблема “мовна особистість” своїм корінням сягає далеких часів існування братських шкіл при церквах, монастирях, а також періоду Києво-Могилянської колегії, пізніше академії. Знаходить вона своє відображення у працях І. Франка, О. Потебні, І. Огієнка, Ф. Буслаєва, Г. Срезневського, К. Ушинського та інших.

Метою статті є розгляд тих реалій ВВНЗ, у яких формується мовна особистість, проаналізувати чинники, які впливають на процес формування мовної особистості та окреслити ті завдання, які необхідно виконати тим військовикам, хто прагне стати мовною особистістю.

Виклад основного матеріалу. Мова є універсальним засобом не тільки спілкування, а всього буття народу з усіма його ціннісно-змістовними і герметично значущими ознаками.

Мова містить у собі досвід попередніх поколінь, комплекс соціально та історично вироблених категорій світопізнання й світорозуміння, оцінювання явищ дійсності, систему морально-етичних понять і суспільних орієнтирів.

Мова є обличчям держави. Кожен народ у державній діяльності намагається зберегти свою самобутність, відстояти право своєї мови бути державотворчим чинником. Визнаний сучасний український мовознавець Світлана Єрмоленко [1. с.45] розглядає мову як візитну картку держави,

цілісність якої творять державна мова і армія, яка захищає державу. Напрошується невтішна паралель: і армія слабка, бо слабке її об'єднавче ідеологічне підґрунтя – державна мова. Прикро визнавати, але на сьогодні в Україні загалом і в освіті зокрема не створено ні належної матеріально-технічної бази, ні соціальної основи для розширення сфер функціонування української мови як державної.

Володіння державною мовою – неодмінна ознака всіх, хто живе в Україні, хто сприймає її як свій дім, хто хоче бачити її серед цивілізованих культурних країн. Особливо це стосується представників української армійської еліти, до яких належать офіцери - військовики, котрі не завжди культивують зразки офіційного спілкування, що, отже, не утверджують розуміння соціального престижу державної мови як основи духовного розвитку нації.

Можна мати мову з найдавнішою історією, зафіксовану у багатотомних словниках, граматиках, наукових дослідженнях, але вона не виконуватиме ролі засобу захисту національної держави, якщо не звучатиме в устах її громадян. Адже лише активні мовні особистості, здійснюючи мовну діяльність, забезпечують функціонування державної мови, формують реальне й дієве мовне середовище. Неодмінною умовою становлення і еволюції мовної особистості є сформоване на основі багатопланових комунікативних завдань мовне середовище. І саме вищий військовий заклад може стати тим мовним середовищем, на ґрунті якого має формуватися національно свідомо, віддана своїй Державі мовна особистість.

ВВНЗ є специфічним середовищем зі своїм особливим устроєм, регламентом, традиціями й певною консервативністю, та все ж не ізольованим від суспільства. Перебуває під його впливом, зазнає різноманітних проникнень, що спричиняють серйозні проблеми, зокрема й пов'язані з формуванням мовної особистості. Однією з них є склад вихованців. Вони у ВВНЗ є вихідцями з різних регіонів України, чимало курсантів з російськомовних родин, де старше покоління не усвідомлює, як важливо допомогти дітям вивчати державну мову. А тому, не маючи підтримки у родині, така юна людина роздвоюється, користуючись суржиком. Відтак ВВНЗ здебільшого отримують суржикомовних курсантів. виправлення цього стану можливе за умови, якщо у ВВНЗ державна мова посідає пріоритетне місце. Інакше ми виховуємо морально хворе військо – некультурне, німе, неграмотне.

На жаль, суржикомовними є не тільки курсанти, а часто й викладачі як військовики, так і цивільні. Це зумовлено і суб'єктивними, і об'єктивними чинниками. До суб'єктивних, на нашу думку, слід віднести недбальство особи до своєї мовної культури (необізнаність з мовними нормами, байдуже ставлення до свого мовлення, лінивість думки, мовна неохайність, невміння контролювати себе), а щодо суб'єктивних – агресивний наступ цього гібриду російської та української мов. Від цього активно застерігають деякі мовознавці (Г. Врублевська, Л. Томпленко, І. Ціхоцький). Так, не можна не погодитись з автором дослідження “Антисуржик у пошуках мовної ідентичності”, який доводить, що “сучасний суржик переріс стилістичний

діапазон ужиткового мовлення і впевнено проникає в літературні та музичні тексти, мову телебачення і преси, чому активно сприяє постмодерна рецепція дійсності в українській мистецькій парадигмі та шоу-бізнесі” [4, с.289].

У ВВНЗ як середовищі, де тривалий час разом проживають молоді люди і перебувають у дружніх, фамільярних стосунках, створюється та широко використовується сленг – слова або вирази, характерні для мовлення представників певних професій або соціальних прошарків. Наприклад: слон – курсант першого курсу; кинути мильцуху – добре помити підлогу; шнир – офіцер групи контролю та ін. Помірне використання сленгів курсантами вносить у їхнє мовлення певний колорит, іноді полегшує спілкування.

Проте сленг у мовленні викладача ВВНЗ, особливо часте його використання, не тільки спотворює мову, висвітлює убогість його словникового запасу, а й загалом ставить під сумнів його педагогічну культуру. Адже, за висловом визнаного педагога А.Дістервега, “як ніхто не може дати іншому того, чого не має сам, так не може розвивати, виховувати і навчати той, хто сам не розвинений, не вихований, не освічений”.(цит. за ст. І.П. Ящук [5, с. 491].

На шляху формування повноцінної мовної особистості у ВВНЗ як справжня загроза постає проблема, що пов’язана з ненормативною лексикою-лайкою, нецензурщиною. Не задумуються офіцери нині чинні й майбутні, що їхня мова має бути іміджевою. Бомж (як популярно називають людину без конкретного місця проживання) може лаятись, а офіцер, командир чи викладач, не має права говорити “низьким стилем”. Мова кримінального світу – матюки, мова “зони” – не тільки розхитує, а й руйнує еталон будь-якої літературної мови. Мат – це великий гріх перед Богом і великий сором перед людьми. Історично доведено, що українцям не властиві гидкі матюки. Ще в XVII ст. чужинці, котрі подорожували Україною, відзначали тільки чотири лайливі слова – свиня, собака, дідько, дурень.

Сучасні вчені доводять, що кожне лайливе слово несе руйнацію – фізичну та духовну. Ті, хто вживає брудні слова, швидше старіють. (десь на 13-15 років – це доведено психотехніками та біологами), вони частіше хворіють, на їхніх рідних, близьких сипляться негаразди. Лайливі слова (матюки) несуть лихо. Образливі лайливі слова, виявляється, збільшують в організмі об’єм газу імперилу, який роз’їдає наші судини, як іржа. Мовознавець В.Осадчий у своєму дослідженні “Ненормативна лексика – духовний тупик суспільства” стверджує, що вживання ненормативної лексики може бути симптомом психічного захворювання чи розладу. “У психіатрії існує термін копролалія, який окреслює ті випадки, коли раніше витримана і скромна людина раптом починає лаятись матом, не контролюючи себе, або відчуває до цього нездоланну тягу. Якщо людина без явного впливу ззовні вживає матюки, то з достатньою певністю можна сказати, що її психіка вже перебуває у екстремальному, межовому стані. Така людина психічно хвора, небезпечна для суспільства” [3, с. 73].

Завдання усіх викладачів ВВНЗ – допомогти майбутнім офіцерам вникнути у сутність проблем, які стоять на шляху формування мовної особистості, щоб їх наполегливо та усвідомлено долати.

В умовах ВВНЗ викладач будь-якого предмету, військовик чи цивільний, офіцер-вихователь чи командир справляє багатоманітний вплив на своїх вихованців. Для початку, звичайно, і своїм одягом, і своєю зачіскою, і манерою триматися і навіть тими парфумами, якими користується. Але бачити і сприймати своїх наставників вони починають лише тоді, коли ті до них промовляють, коли реалізується висловлена ще у V ст. до н.е. великим філософом і ритором Сократом формула: “Заговори, щоб я тебе побачив”.

Вихованці ВВНЗ, як і будь-яких інших навчальних закладів, прагнуть налагодження спілкування з тими викладачами, котрі у кожному бачать особистість, є доброзичливими, людяними, принциповими та найголовніше – можуть чітко, конкретно, доступно донести до них навчальний матеріал, – тобто володіють належною якістю мови та мовлення, яка є основоположними ознаками мовної особистості.

Починається ж формування мовної особистості зі самоусвідомлення кожної людини. Воно зароджується там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова у різних середовищах, а також у контексті інших мов.

Часто у військовому середовищі ми стаємо свідками поширеного мовного нігілізму, вираженого у типовій сентенції: “Яка різниця, як говориш!”. Психологи стверджують, що це ознака бездуховності. Виявляється, що люди, які недбало ставляться до своєї мови, позбавлені й власної гідності. Виховані в атмосфері стереотипів, бездумної масової культури, вони не можуть бути ні творцями ідей, ні добрими мовцями. А тому необхідно приділяти особливу увагу мовленнєвій культурі, мові як регуляторів службових стосунків у колективі, у професійній діяльності офіцерів і курсантів, службовців Збройних сил України, адже це є і питання духовності, гідності й моральності.

У приватному спілкуванні людина може говорити так, як їй дозволяє її освіта, культура й виховання. На робочому ж місці кожен громадянин держави, а тим паче державний службовець (до складу яких належать і військовики) має користуватися державною мовою, бо вони є представниками цієї держави, її часткою. Така практика державної мовної політики усіх країн світу.

Світовий мовний досвід дає приклади і того, як армія виконувала пріоритетну роль в утвердженні єдиної державної мови на всій території країни. Так у радянській армії, хоча це було військо союзних республік, тобто багатьох народів, використовувалася тільки російська мова. І це було зрозуміло: єдина армія – єдина мова. До 1918 року польські офіцери, котрі зазвичай служили в російській армії, як правило погано володіли польською мовою. Коли ж у відродженій польській державі почало створюватися польське військо, її верховний головнокомандувач (керівник держави) Юзеф Пілсудський поставив перед офіцерами недвозначну вимогу: хто хоче служити у Війську польському, під час виконання своїх службових обов’язків повинен послуговуватися лише польською мовою. Хто ж цього не хоче чи не може, той хай шукає собі роботу деінде.

Державна мова – це не одна з мов, яку добровільно обирають чи не обирають громадяни для свого службового, громадського або особистого життя. Це – обов'язок. І для усвідомлення громадянами цього обов'язку потрібен комплекс заходів. Одним з головних є забезпечення поваги до посади. Якщо кожен державний службовець, військовик чи працівник ЗСУ, дорожитиме своєю посадою, поважатиме свою посаду більше, ніж себе, він не зневажатиме норм поведінки державного службовця. Кожна людина, яка мріє про державну кар'єру, зокрема й військову, мусить усвідомити, що без знання державної мови неможливо обійняти високі посади. Формування усвідомлення вихованцями ВВНЗ важливості цього мають здійснювати викладачі усіх навчальних предметів, демонструючи зразки ставлення до державної мови.

Один з найвідоміших сучасних українських лінгвістів, академік Любов Мацько, зазначає, що формування мовної культури, тобто усного та писемного мовлення, навичок і поведінки мовного спілкування відбувається поступово й неухильно, якщо людина свідомо ставиться до удосконалення своєї мовної особистості. Мовна особистість, як зазначає дослідниця [2. С.3], проходить кілька етапів, щоразу підіймаючись на вищий рівень. Ці рівні такі:

Перший рівень – це рівень мовної правильності. Його здобувають мовною освітою, тобто вивчаючи правила користування мовою, її лексикою, граматичними формами, фонетичним ладом. Тут виробляються орфографічні, орфоепічні, пунктуаційні навички, уміння будувати речення, користуватися ними.

Другий рівень – це рівень інтеріоризації, який має засвідчити вміння реалізувати себе у висловленнях відповідно до власного внутрішнього світу, вміння творити себе засобами мови і виражати свою особистість.

Третій рівень мовної особистості академік називає рівнем насиченості. Мовець уже володіє багатством і різноманітністю мовних засобів – вільно почуватися у мовній стихії, має багатий лексикон, опанував мовленнєві жанри і стилі.

Четвертий рівень вважається рівнем адекватного вибору. Він визначається умінням говорити прицільно, тобто на кожну мовну ситуацію відгукуватися точною мовною реакцією. Це рівень мовної освіти вищої школи. Обираючи вищий навчальний заклад, людина переорієнтовується на такий вибір мовних засобів, який має бути адекватний майбутньому фахові.

Найвищими рівнями формування мовної особистості є п'ятий рівень володіння фаховою метамовою (терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення) та шостий рівень мовного іміджу соціальних ролей (командувача, політика, керівника, вченого та ін.).

Висновки. Формування мовної особистості – процес довготривалий і потребує багато зусиль людини та відповідного середовища. Вихованці ВВНЗ мають прагнути опанувати щораз вищі мовні рівні. Першочергово вони мають утвердитись у переконаннях, що українська мова є фактором національного, економічного та науково-технічного прогресу. І саме тому вони мають прагнути стати мовними особистостями, бо від цього залежать

їхні професійні успіхи, а отже, рівень розвитку держави у політично-військовій, економічній та соціальній сферах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С. Формування української мовної особистості / С. Єрмоленко // Українознавство. – 2010. – №1.
2. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо. До питання формування мовної культури / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – №9.
3. Осадчук В. Ненормативна лексика – духовний тупик суспільства / В. Осадчук // Мова і культура. Наук. збірник. – К.: 2007. –. Вип. 9.
4. Ціхоцький І. Антисуржик у пошуках мовної ідентичності / І. Ціхоцький // Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Вип. 11.
5. Ящук І. Педагогічна культура викладача у контексті поліпшення якості підготовки майбутніх педагогів / І Ящук // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 11.

К.В. Панасюк, кандидат філологічних наук,
доцент
Академія Сухопутних військ
ім. гетьмана П. Сагайдачного

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В ВЫСШЕМ ВОЕННОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Статья посвящена важной для современной ситуации в Украине проблеме формирования языковой личности в среде высшего военного учебного заведения. Рассмотрены те реалии ВВУЗ, в которых формируется языковая личность, проанализированы факторы, влияющие на этот процесс. Автор обозначает и задания, которые необходимо выполнить тем военным, которые стремятся стать языковыми личностями.

Ключевые слова: языковая личность, военная среда, проблемы формирования языковой личности, языковое самосознание, языковые уровни.

K. Panasuk, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor
Army Academy named after hetman Sahaidachny

FORMULATION OF THE LANGUAGE PERSONALITY IN THE HIGHER MILITARY EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

The article is being touched a very important problem for an up-to-date situation in Ukraine, namely, the problem of forming the language personality in the environment of the higher military educational establishment. The anthers article regards the realities in which the language personality is forming in the higher military educational establishment, analyzes all the factors influencing the formation process of the language personality and outlines the tasks to be carried out by those who wish to become the language personality.

Keywords: language personality, military language environment, problems forming a language personality, language levels, self-consciousness.